
Микола
Симчич

СХОЛАСТИЧНИЙ АРИСТОТЕЛІЗМ У КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ (XVII–XVIII ст.)

Аристотелізм був однією з найвпливовіших філософських течій в історії філософії. Найбільш відчутним його вплив був у християнському середньовіччі, але і в модерний період він не переставав існувати. Оскільки аристотелізм сильно впливав на схоластичну філософію, яка понад сто років домінувала у Києво-Могилянській академії (надалі — КМА)¹, логічно припустити, що могилянська філософія була однією з форм аристотелізму. Проте обґрунтовано твердити про існування аристотелізму в КМА можна тільки якщо курси професорів Академії задовольняють певним критеріям. На мою думку, існує два різновиди таких критеріїв: суб'єктивні та об'єктивні. Суб'єктивні критерії відштовхуються від оцінки власної філософії самими професорами Академії, а об'єктивні — від наявності в їхніх текстах певних філософських ідей (у нашому випадку — аристотелівських).

Щодо суб'єктивних критеріїв, то маємо достатньо свідчень, що могилянські професори називали свою філософію аристотелівською, перипатетичною або створеною за задумом Аристотеля (*ad mente Aristotelis*). Наприклад, Михайло Козачинський називає свій курс «Синтагма всієї Аристотелевої фі-

¹ Схоластична філософія домінувала в КМА від моменту її заснування. Відхід від схоластики у КМА відбувся у середині XVIII сторіччя, коли професори почали читати курси спочатку на основі картезіанської, а потім — вольфіанської філософії. Див.: [Симчич, 2006: с. 74–76].

лософії» [Козачинський, 1741–1743: арк. 2]. А Теофан Прокопович називає свою філософію перипатетичною і повторює це в назві кожної частини курсу [Прокопович, 1706–08: арк. 1]. Йосиф Волчанський в обох своїх курсах каже, що його філософію викладено відповідно до задуму князя філософів Аристотеля Стагірита (*ad mentem principis philosophorum Aristotelis Stagyritae*) [Волчанський, 1715–17: арк. 185; Волчанський, 1717–19: арк. 1].

Що цікаво, могилянські професори не пов'язували свою філософію з жодним іншим філософом, крім Аристотеля. Натомість у курсах того часу, прочитаних (і опублікованих) у Західній Європі, можемо знайти прив'язку до різних філософів, наприклад, Томи Аквінського, Дунса Скота, Егідія Римського, Генриха Гентського².

Додатковим аргументом на користь великого впливу Аристотеля у КМА може бути порівняльний аналіз посилань. Спираючись на іменні покажчики кількох опублікованих курсів³, маємо таку статистику: у курсі Гізеля ім'я Аристотеля згадано 34 рази, натомість ім'я Платона — 7 разів, Томи Аквінського — 6, Дунса Скота — 11 [Гізель, 2011]; у курсі Яворського Аристотеля згадано 96 разів, Платона — 9, Тому Аквінського — 3, Дунса Скота — 3 [Яворський, 1992]; у курсі Прокоповича на Аристотеля зроблено посилання 130 разів, а на Платона — 28, на Тому Аквінського — 8, на Дунса Скота — 5 [Прокопович, 1980]; у другому курсі Кониського посилання на Аристотеля зроблено 199 разів, на Платона — 37, на Тому Аквінського — 12, на Дунса Скота — 5 [Кониський, 1990]. Ця статистика чітко показує, що Аристотель за посиланнями значно перевершував усіх інших філософів.

На користь аристотелізму також говорить структурування курсів. Філософський курс у КМА складався з чотирьох головних частин: діалектики, логіки, фізики та метафізики. Логіка та фізика були найбільшими частинами філософського курсу — за обсягом і довжиною викладання вони перевершують інші частини в п'ять — шість разів. На відміну від діалектики та метафізики, які не мають прив'язки до творів Аристотеля, логіка та фізика чітко структуровані за порядком логічних і фізичних творів Аристотеля. Розділи логіки послідовно прив'язані до проблематики Аристотелевих «Категорій», «Про тлумачення», «Першої» і «Другої» Аналітик. Курс фізики, у свою чергу, прив'язаний до проблематики «Фізики», «Про небо», «Про виникнення і зникнення», «Про метеори» і «Про душу».

Не можна твердити, що могилянські курси є коментарями творів Аристотеля. Особливість прив'язки до Аристотеля полягає в тому, що у конкретних розділах розглядають проблематику, яка домінує у відповідних творах Аристотеля. Наприклад, у розділі логіки «Про другу дію розуму» розглядають такі питання: що таке знак і які бувають знаки; що таке слово (*vox*); чи слова позначають речі чи концепти; в чому полягають істинність та хибність

² Див., наприклад: [Poinsot, 1653; Mastri, 1772; Manso, 1709].

³ Ці видання відрізняються за обсягом — у більшості з них опубліковано неповний курс.

суджень; чи може судження перейти з істинного до хибного і навпаки; чи контингентні судження про майбутнє мають визначену істинність. Як бачимо, дуже схожі питання ставив Аристотель у своєму «Про тлумачення». Хоча відповідь на ці питання відображала не обов'язково позицію Аристотеля, а, в першу чергу, позицію різних схоластичних філософів від XII до XVII сторіччя.

Аристотеліанська категорійна система глибоко вкорінена в могилянську філософію, як і в схоластику загалом. Головні поняття, які використовують професори КМА, ведуть своє походження від Аристотеля, наприклад, суще (*ens*), сутність (*essentia*), існування (*existentia*), десять категорій, перед- і після категорії, дійсність (*actus*), можливість (*potentia*), матерія (зокрема, перша матерія), форма, чотири причини, активний (*intellectus agens*) і пасивний інтелект (*intellectus possibilis*).

Виходячи з цього, можна сміливо твердити, що філософія у КМА в XVII–XVIII сторіччях була аристотеліанською. Залишається, проте, відкритим питання про те, яким був зв'язок між професорами КМА і текстами Аристотеля. Щоб висловлювати ідеї, ідентичні з аристотелівськими, не обов'язково читати самого Аристотеля, достатньо ознайомитися з поглядами інших аристотеліків чи коментаторів Стагірита.

Враховуючи характер курсів, виглядає дуже ймовірним, що могилянські професори приймали аристотелівські ідеї за посередництва представників схоластичної філософії того часу. Насамперед на них сильно впливали курси філософії, прочитані в єзуїтських колегіумах Речі Посполитої. У переважній більшості (20 із 30) збережених курсів можна помітити той самий шаблон компонування курсу, як і філософські ідеї, що й в єзуїтських курсах⁴.

Дуже ймовірно, що саме від єзуїтів прийшла традиція іменування власної філософії як аристотелівської. В засадових документах Товариства Ісусового, таких, як Конституції і *Ratio Studiorum*, було регламентовано читати філософію за Аристотелем, а теологію — за Томою Аквінським [Constitutiones, Pars 4, Cap. 14, Par. 1–3 (pag. 166–167); *Ratio Studiorum*, 1970: p. 40–44].

Проте з цього не варто робити глобальний висновок, що аристотелізм у КМА був вторинний, а самі професори ніколи не читали Аристотеля. Є місця в курсах, які підтверджують, що деякі професори, насамперед Теофан Прокопович, були глибше ознайомлені з творами Аристотеля. Так, другу книгу логіки (*De Isagoge Porphyrii et Aristotelis Cathgoriis, quae eidem operationi inseruiunt*) [Прокопович, 1706–08: арк. 17–38] Прокопович структурує як детальний, за главами, коментар до «Категорій» Аристотеля та «Ісагоге» (Вступу) Порфірія. Подібним чином, першу главу третьої книги логіки він присвячує переказуванню змісту «Про тлумачення» Аристотеля [Прокопович,

⁴ Курси періоду від 1691 (курс Стефана Яворського) до 1743 року (другий курс Михайла Козачинського), за винятком курсів Теофана Прокоповича і Стефана Калиновського. В інших курсах цей вплив також помітний, але меншою мірою. Див.: [Симчич, 2009: с. 50–51, 67–144].

1706–1708: арк. 40–41] ⁵. Такі детальні перекази книг Аристотеля є чимось, що вирізняється від схоластичної традиції того часу і можуть бути свідченням про особисту обізнаність Прокоповича з текстами Аристотеля.

Загалом можна зробити висновок, що філософія, яку викладали в КМА, була прикладом аристотелізму в його схоластичному вияві, а особиста ознайомленість з творами Аристотеля відрізнялася у різних викладачів.

Обговорення

Андрій Баумейстер: Миколо, наскільки я розумію, не було жодного посилення на назви книжок Аристотеля. А тільки «Аристотель каже, Аристотель стверджує...»?

Микола Симчич: Ні. Чому? Були. Наприклад: «Аристотель каже у «*De interpretatione*» і цифри навіть наведено, наприклад, «1.22» чи щось подібне.

Андрій Баумейстер: А не було спроб реконструювати, звідки ці тексти?

Микола Симчич: Я вважаю, що радше їх перейнято з інших підручників. Тобто це кочує з одного підручника в інший.

Андрій Баумейстер: Тобто як загальники?

Микола Симчич: Так, як загальники. Не конче читати Аристотеля, ти вже знаєш вибрані цитати з Аристотеля! Але, звичайно, я не маю права сказати, що взагалі не читали Аристотеля. Може, хтось і читав. Виглядає, що Прокопович читав.

Валентин Омелянчик: Маю таке питання. Гортаючи курси, починаючи з Кононовича-Горбацького, не уникнути враження, що там не було однорідності традиції. Курс Горбацького відрізняється від того, що було після нього. Можете це якось прояснити? Чи впливи різні? Що там було?

Микола Симчич: Що я бачу? Є два курси, які часово відрізані. Це — Кононович-Горбацький (1639–1640) та Інокентій Гізель (1645–1647). Потім велика перерва. Потім з'являється Кроковський 1684 року. І потім курси ідуть більш-менш безперервно до середини XVIII сторіччя.

Перші відірвані курси — Кононович-Горбацький і Гізель. Вони досить відрізняються. Потім іде Кроковський, який також відмінний. Потім з'являється Яворський. Він започатковує традицію курсів, які показують однакову структуру. З неї «вискакують» Прокопович і Калиновський. Але всі інші мають досить подібну структуру. І часто є запозичення, тобто один професор запозичує в іншого. Отже, приблизно 20 курсів є надзвичайно подібними, аж до третього курсу Козачинського (1743–1745 навчальні роки). Тоді ми вже бачимо відхід від цієї традиції. Потім іде вже відхід від схолас-

⁵ Цікаво, що нумерація глав у Прокоповичевому переказі і в сучасних виданнях відрізняються. Виглядає, що в XVII–XVIII сторіччях не було усталеної традиції нумерації глав у «Про тлумачення». Прокопович, здається, був сам свідомий цього. На початку свого викладу він указує, що в грецькому тексті «Про тлумачення» немає поділу на книги, тільки на глави, натомість у латинському перекладі текст поділено на дві книги, які, у свою чергу, поділено на глави.

тичної філософії взагалі. З'являється Пурхоцієва філософія, тобто картезіанство. А далі іде вольфіанство.

Анатолій Ахутін: А коли було картезіанство?

Микола Симчич: Картезіанським був тільки один курс. Це 1751–1753 роки. А далі повністю домінує вольфіанство.

ДЖЕРЕЛА

- Constitutiones Societatis Jesu cum earum declarationibus* (1583). Roma.
- Manso, P. (1709). *Cursus philosophicus ad mentem B. Aegidii Romani*. Corduba.
- Mastri, B., Beluto, B. (1727). *Philosophiae ad mentem Scoti cursus integer*. Venetia.
- Poinsot, J. (1633). [Joannes a Sancto Thomae]. *Cursus philosophicus thomisticus*. Coloniae.
- The Jesuit Ratio Studiorum of 1599* (1970) / translated into English by A.P.Farrell. Washington.
- [Волчанський, Й.] (1715-17). *Philosophia tripartita doctrinam Aristotelis de rebus dialecticis, physicis compraehendens...* Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (ІР НБУВ). Ф.306. Од. зб. 108п/62. Арк. 1– 472.
- [Волчанський, Й.] (1717-19). *Philosophia universa doctrinam peripatheticam ad mentem principis philosophorum Aristotelis Stagyrtae complectens...* ІР НБУВ. Ф. 307. Од. зб. 447п/1703. Т.1. Арк. 1–174 зв.
- Гізель, І. (2011). *Opus Totius Philosophiae = Твір про всю філософію (фрагменти)*. В: Гізель, І. *Вибрані твори, в 3-х т.* — Київ, Львів: Свічадо, т. 2.
- [Козачинський, М.] (1741-43). *Syntagma totius Aristotelicae Philosophiae...* ІР НБУВ. Ф. 306. Од. зб. 128п/85. Арк. 2–312.
- Кониський, Г. (1990). *Філософські твори, у 2-х т.* Київ: Наукова думка.
- [Прокопович, Т.] (1606-08). *Philosophia peripatetica juxta numerum quatuor facultatum quadripartita...* Російська національна бібліотека. Ф. Санкт-Петербург. Дух. Сем. Од. зб. 64. Арк. 1–175.
- Прокопович, Ф. (1980). *Філософські твори, в 3-х т.* Київ: Наукова думка, т. 2.
- Симчич, М. (2009). *Philosophia rationalis у Києво-Могилянській академії. Компаративний аналіз могилянських курсів логіки кінця XVII — першої половини XVIII ст.* Вінниця: в-во О. Власюк.
- Симчич, М. (2006). Зауваги до впливів на викладання філософії в Києво-Могилянській академії кінця XVII–XVIII ст. В: *Київська академія*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», вип. 2–3, сс. 74–85.
- Яворський, Ст. (1992). *Філософські твори*. Пер. з лат. І.С. Захари. Київ: Наукова думка.

Статтю одержано 27.09.2016

REFERENCES

- Constitutiones Societatis Jesu cum earum declarationibus* (1583). Roma.
- Manso, P. (1709). *Cursus philosophicus ad mentem B. Aegidii omani*. Corduba.
- Mastri, B., Beluto, B. (1727). *Philosophiae ad mentem Scoti cursus integer*. Venetia.
- Poinsot, J. (1633). [Joannes a Sancto Thomae]. *Cursus philosophicus thomisticus*. Coloniae.
- The Jesuit Ratio Studiorum of 1599* (1970). Translated into English by A.P. Farrell. Washington.
- [Volchansky, J.] (1715-17). *Philosophia tripartita doctrinam Aristotelis de rebus dialecticis, physicis compraehendens...* Institute of Manuscript of V.I.Vernadsky National Library of Ukraine (IM VNLU). Collection 306. Item 108p/62. Fol. 1– 472.
- [Volchansky, J.] (1715-19). *Philosophia universa doctrinam peripatheticam ad mentem principis philosophorum Aristotelis Stagyrtae complectens...* IM VNLU. Collection 307. Item 447p/1703. Vol.1. Fol. 1–174v.
- Gizel, I. (2011). *Opus totius philosophiae = Work about philosophy as a whole (fragments)*. In: *Selected works, in 3 vol.* Kyiv-Lviv: Svichado, vol.2.

- [Kozachynsky, M.] (1741-43). *Syntagma totius Aristotelicae Philosophiae...* IMVNLU. Collection 306. Item 128p/85. Fol. 2–312.
- Konys'kyi, H. (1990). *Philosophic works, in 2 vol.* Kyiv: Naukova Dumka.
- Prokopovych, Th. (1606-08). *Philosophia peripatetica juxta numerum quatuor facultatum quadripartita...* Russian National Library. Collection of St. Petersburg Theological Seminary. Item 64. Fol. 1–175.
- Prokopovych, F. (1980). *Philosophic works, in 3 vol.* Kyiv: Naukova Dumka, vol. 2.
- Symchych, M. (2009). *Philosophia rationalis in the Kyiv-Mohyla Academy. Comparative analysis of Mohylanian courses of logic of the late 17th-early 18th century*, Vinnytsya, O. Vlasuk Publishers.
- Symchych, M. (2006). Remarks to influences upon philosophy teaching in Kyiv-Mohyla Academy of the late 17th-18th centuries. In: *Kyiv Academy*. Iss.2-3. Kyiv: Vyd. Dim "Kyevo-Mohylianska Academia", Iss. 2–3, pp. 74–85.
- Yavorsky, St. (1992). *Philosophical works*. Translated from Latin by I.S. Zakhara. Kyiv: Naukova Dumka.

Received 27.09.2016

Mykola Symchych

SCHOLASTIC ARISTOTELISM IN KYIV-MOHYLA ACADEMY (THE 17TH AND 18TH CENTURIES)

The article shows that the Aristotelic tradition dominated the philosophical courses of Kyiv-Mohyla Academy in the 17th and 18th centuries. It puts forward several arguments. First, the professors of the Academy called their philosophy Aristotelian, Peripatetic or ad mentem Aristotelis. The analysis of the titles of the courses reveals that since 1639 until 1751, when scholastic-type courses were taught, the Mohylanian professors never had shown allegiance to any other philosopher, but Aristotle. Second, the courses of logic and physics (the largest parts of the philosophical course) were structured around Aristotle's books: *Categories*, *De interpretatione*, *Prior Analytics*, and *Posterior Analytics*; and *Physics*, *De Caelo*, *De Generatione et Corruptione*, *De Meteoris*, and *De Anima*, respectively. Third, the main concepts used by the professors come from Aristotle. However, Aristotelian tradition, which is evident in the courses, most likely does not come directly from reading of Aristotle's texts, but from scholastic textbooks of the 17th-18th centuries. Kyiv-Mohyla courses were especially influenced by Jesuits. The Jesuits, unlike most Catholic orders of that time, also called their philosophy Aristotelian. Teaching philosophy ad mentem Aristotelis was instructed by regulative documents of the Society of Jesus, like *Constitutiones* and *Ratio Studiorum*. Nevertheless, there are cases in the Mohylanian courses when the professors had greater familiarity with Aristotle's texts. For example, Theophan Prokopovych gives a detailed account of Aristotle's books *Categories* and *De interpretatione*. It is possible to conclude that the Kyiv-Mohyla philosophical courses represented the Aristotelian tradition, but the level of familiarity with Aristotle's texts depends on the professor.

Keywords: Kyiv-Mohyla Academy, philosophical courses, Aristotelian tradition, scholasticism, Jesuits

Симчич, Микола — кандидат філософських наук, докторант відділу історії філософії України Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. Сфера наукових інтересів — філософія у Києво-Могилянській академії (XVII–XVIII ст.), схоластика, аналітична філософія, метафізика.

Symchych, Mykola — Candidate of Sciences in Philosophy, doctorant candidate of the Department of the History of Philosophy, H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine. Sphere of academic interests: philosophy in the Kyiv-Mohyla Academy (17–18th centuries), scholasticism, analytical philosophy, metaphysics.
